

УДК 94(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-1-2>**Олександр БАРСУКОВ,**

orcid.org/0009-0001-3612-5273

студент II курсу магістратури історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) sashoman@ukr.net**УЧАСТЬ ЛУБЕНСЬКОГО ПОЛКОВНИКА ІВАНА КУЛЯБКИ В ПРИДУШЕННІ
КЛІЩИНСЬКОГО ПОВСТАННЯ (1767–1771)**

У даній статті досліджено відчайдушну боротьбу українських селян, проти утисків російських і гетьманських чиновників протягом довгих трьох років в селі Кліщинці Жовнинської сотні Лубенського полку (нині Черкаська область, Золотоніський район), а також процес їх придушення лубенським полковником Іваном Кулябкою, якому влада дала завдання розправитися з бунтівниками.

В статті описано: процес розгортання повстання, спроби влади його вирішити, роль особистої жорстокості і самодурства гетьманського полковника у придушенні повстання, а також причини його невдач, завершення повстання. Наприкінці статті зроблено чіткий підсумок долі повстанців та їх лідерів (кількість покараних, форма покарання, час покарання, кількість осіб, які unikнули покарання), проведено зв'язок повстання із сьогоденням, який стосується долі нащадків учасників повстання, а також порівняно методи боротьби українського населення проти влади у 18-му і 21-му століттях.

Актуальність обраної теми полягає у висвітленні важливих сторінок історії українських повстань, які досліджувались раніше переважно в контексті соціальної боротьби селянства проти утисків влади. В даній же статті зроблено спробу проаналізувати питання ширше, без ідеологічної заангажованості, в ключі організації українського повстанського руху не тільки проти місцевої старшини, а й проти російської влади, як вираження національної волі до свободи, проявленої у прагненні збереження козацьких станових прав жителів окремого українського села. Це є особливо актуальним в контексті сучасного погляду на історію.

Даний аналіз зроблено, через пояснення внутрішньоукраїнських реалій 2-ї половини 18-го століття. Вони полягали у збільшенні утисків і впливу росії на українські землі, перетворення старшини на наближених до влади і вірних виконавців наказів царя. Відповідно відбувалося і віддалення населення від влади, яке починало розуміти, що, у випадку утисків їх прав, їм нікуди пожалітися, адже старшина між собою солідарна і замкнута в своєму тісному колі, а відповідно і не піклується про їх благополуччя. В такому випадку вихід один – самоорганізовуватися і брати ініціативу в свої руки. От саме така здатність українців до військової самоорганізації, яка є ефективною у протистоянні громадному державному апаратові і спричинила те, що ні місцева, ні загальна влада не могли придушити повстання протягом довгих років, а дехто навіть позбавився через це свого уряду.

Ключові слова: Кліщинське повстання, Гетьманщина, Лубенський полк, Іван Кулябка.

Oleksandr BARSUKOV,

orcid.org/0009-0001-3612-5273

2nd year student of the Master's degree at the Faculty of History
Taras Shevchenko Kyiv National University
(Kyiv, Ukraine) sashoman@ukr.net**THE PARTICIPATION OF COLONEL IVAN KULYABKA FROM LUBNY REGIMENT
IN THE SUPPRESSION OF THE KLISHCHYN UPRISING (1767–1771)**

This article examines the desperate struggle of Ukrainian peasants against the oppression of Russian and Hetman officials for three long years in the village of Klishchynsi of the Zhovninsky hundred of the Lubny Regiment (now Cherkasy region, Zolotonosha district), as well as the process of their suppression by Lubny Colonel Ivan Kulyabka, who was tasked by the authorities to deal with the rebels.

The article describes the process of the uprising, the authorities' attempts to resolve it, the role of the hetman's colonel personal cruelty and arrogance in suppressing the uprising, as well as the reasons for its failure, and the end of the uprising. The article concludes with a clear summary of the fate of the rebels and their leaders (number of those punished, form of punishment, time of punishment, number of people who escaped punishment), draws a connection between the uprising and the present, which concerns the fate of the descendants of the participants in the uprising, and compares the methods of struggle of the Ukrainian population against the authorities in the 18th and 21st centuries.

The relevance of the chosen topic lies in the coverage of important pages in the history of Ukrainian uprisings, which were previously studied mainly in the context of the social struggle of the peasantry against the oppression of the authorities. The article attempts to analyze the issue more broadly, without ideological bias, in the context of the organization of the

Ukrainian insurgency not only against the local officers, but also against the Russian authorities, as an expression of the national will to freedom, manifested in the desire to preserve the Cossack class rights of the inhabitants of a particular Ukrainian village. This is particularly relevant in the context of a modern view of history.

This analysis is made by explaining the internal Ukrainian realities of the second half of the 18th century. They consisted of increasing oppression and influence of Russia on Ukrainian lands, the transformation of officers into those close to the government and loyal executors of the tsar's orders. Accordingly, the population was becoming distanced from the authorities, and they began to realize that if their rights were infringed upon, they had nowhere to complain, because the officers were in solidarity with each other and were closed in their close circle, and therefore did not care about their well-being. In this case, there is only one way out – to self-organize and take the initiative. It is precisely this ability of Ukrainians to organize themselves militarily, which is effective in confronting the civilian state apparatus, that has led to the fact that neither local nor national authorities have been able to suppress the uprising for many years, and some have even lost their governments because of it.

Key words: *Klishchyn Uprising, Hetmanate, Lubny Regiment, Ivan Kulyabka.*

Постановка проблеми. Кліщинське повстання відображає унікальний контекст української історії, що поєднує в собі елементи воєнної самоорганізації жителів села Кліщинці протягом 1767–1771 років, національно-культурного визволення та соціального протесту у другій половині 18-го століття. В той же час, на сьогодні в нас виникають важливі питання щодо ролі та компетентності старшини і царських чиновників, які придушували повстання, зокрема полковника Івана Кулябки, який зазнав невдачі, через свої негативні якості і невдалі стратегії. Погляд на події також вимагає уваги до самоорганізації селян та їхньої ролі в опорі проти соціальної та економічної несправедливості. Крім того, важливо врахувати вплив ідеології та культурного спадку на формування національного історичного образу повстання у працях істориків, які досліджували дану тему.

Аналіз досліджень. Дослідження Кліщинського повстання українськими істориками почалося ще у 19-му столітті. Так як село Кліщинці знаходились на той час у Лубенському полку, то дане питання тісно пов'язане і з біографією лубенського полковника Івана Кулябки, який посідав цю посаду у 1757–1770 роках і був безпосередньо відповідальним за порядок у полку і придушення заворушень. Саме тому це питання, невідривно від біографії Івана Кулябки, ми зустрічаємо у праці Олександра Лазаревського «Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII и XVIII вв.» (Лазаревський, 1896), у якій автор широко окреслив особливості характеру і поведінки Івана Кулябки і безпосередньо описав його участь у придушенні повстання, використовуючи архівні джерела; праця насичена детальними подробицями подій і важливими історичними деталями.

На жаль, небагато спеціалізованих праць маємо в українській історіографії, які стосуються безпосередньо Кліщинців. Проте особливістю цього повстання є також те, що воно зачіпає ще мінімум 2 знатні українські роди, за історією

яких ми можемо дослідити і саме повстання: 1) Лисенки. Лисенко Федір Іванович володів Кліщинцями і закріпачував місцевих селян, його біографія описана в роботі Модзалевського (Модзалевський, 1912), а також побіжно згадана у спогадах Михайла Старицького (Старицький 1906); 2) Огієнки. Максим Огієнко був одним із ватажків повстання (Черкаська, 2018). Ці праці показують нам зв'язок представників знатних родів, джерела нагромадження їх статків, а також дозволяють ширше розкрити контекст повстання.

Уже у 20–21-му столітті з'явилося більше праць на дану тематику, проте вони мали свою специфіку. Радянська історіографія проводила дослідження, переважно спираючись на ідеологію класової боротьби, тому розглядала повстання виключно як ще один етап боротьби селянства і пролетаріату проти соціального гноблення, прикладом цього є праця «Селянський рух на Україні. Середина XVIII – перша чверть XIX ст. Збірник документів і матеріалів» (Селянський рух, 1978). Попри ідеологічну заангажованість, дане видання є цінним, бо вміщає в собі великий масив опублікованих архівних джерел, які стосуються повстання.

Вже праці вчених 21-го століття позбавлені ідеологічної заангажованості, і окреслюють хід повстання в хронологічній послідовності із основними подіями. Одна з них – це праця Валерія Степанкова «Кліщинське повстання та самоврядування 1767–1770» (Степанков, 2007). Загалом дана тема побіжно згадується у доволі великій кількості публікацій, проте загалом в українській історіографії вона окреслена недостатньо. Набагато ширше питання окреслено у тематичних статтях з нагоди річниці повстання чи відкриття меморіального знаку, але несуть вони переважно оглядовий характер.

Мета статті – 1) проаналізувати хід Кліщинського повстання, процес його придушення, зробити опис і кількісну оцінку його жертв в структурованому вигляді, 2) дослідити основних чиновників, які здійснювали каральні акції, спря-

мовані на придушення повстання, концентруючи особливу увагу на особі полковника Івана Кулябки і причинах його дій, 3) провести порівняльний аналіз свідчень різних учасників повстання з метою більш об'єктивного опису подій, 4) оцінити роль повстання в контексті оцінки нащадків його учасників, оцінки методів боротьби повсталих, в порівнянні із сучасною українською революцією.

Виклад основного матеріалу. На самому початку варто окреслити контекст епохи, за якої вирувало повстання. У 1764-му році Катерина 2 ліквідувала Гетьманщину як автономну одиницю на чолі з гетьманом, і поставила керувати Україною графа Румянцева на чолі 2-ї Малоросійської колегії, разом з тим – посилила контроль за полками з боку російського війська і почала процес їх ліквідації, а це, в свою чергу, збурило населення. В той же час, на Правобережній Україні повним ходом йшло козацько-селянське повстання – Коліївщина (1768–1769), яке направлено було проти свавілля польської влади у релігійній, соціальній і національній сфері, а також проти ліквідації козацьких прав і привілеїв. Повстанська хвиля зачіпає і Лівий берег, оскільки місцеве населення контактувало із сусідніми територіями і співчувало їхній долі, бо мало схожі проблеми: тут козаки і селяни теж втомилися від зловживань місцевих землевласників і використання їх як дармової робочої сили, тому почали писати скарги до влади, а коли вони не доходили до неї – саботували роботу, псували реманент, палили господарські споруди і піднімали збройні виступи. Звісно даний хід справ не подобається російській владі, тому вона допомагає польській владі своїми військами придушити Коліївщину на Правому березі як корінь заворушень, а також наказує місцевим полковникам придушувати численні виступи на Лівобережжі. Полковники не завжди справлялися з цією задачею в силу багатьох причин: особисту нерішучість, непопулярність серед війська, яке відмовлялося виконувати накази (свої мали вбивати своїх), нестачу сил, – в такому випадку справу придушення виступів брало на себе російське військо, яке вогнем і мечем знищувало загони повстанців і жорстоко карало задіяних селян. Уже на початку 1770-х років владі вдалося придушити всі виступи, покарати головних учасників і змінити ненадійні кадри. Проте саме Кліщинське повстання увійшло в народну пам'ять як приклад незламності українського народу, його самоорганізації і жаги до свободи.

Переходячи до історії села, варто зазначити, що причинами Кліщинського повстання є не тільки

фактори вказані вище, глибинні його мотиви лежать ще глибше і тягнуться ще з часів заселення цього населеного пункту.

Кліщинці – це село, яке було заселене не пізніше першої половини 17-го століття. У 1690-му році його землі були, поряд із деякими іншими, за службу, передані гетьманом Мазепою компанійському полковнику Іллі Новицькому, після чого надійшли його дітям. Один із синів Новицького Григорій підтримав Мазепу і був засланий за це до Сибіру, через що частина маєностей родини залишалась вільною. Деякі з них (село Нехаївку) взяв собі у 1715-му році Гаврил Милорадович, іншу ж частину попросив собі генеральний суддя Лисенко Федір Іванович – він отримав село Кліщинці і Галицьке за універсалом Румянцева. Так як населення села було невеликим (33 двори) і більше половини були козаки, то він почав активно збільшувати число селян шляхом переведення в цей статус козаків, таким чином він переписав більше 15-ти дворів.

Цей процес «оселянення» дався в знаки вже пізніше, коли через 20 років вже син Федіра Івановича – Федір Федірович Лисенко почав вимагати від них нові повинності. Перетворені в селян козаки звернулися у 1758-му році до лубенського полковника Івана Кулябки, який нічого не зробив по цій скарзі (він був теж корумпований, як побачимо далі), більше того, коли Федір Лисенко дізнався про цей епізод, то попросив канцеляриста Фому Леонтовича придушити бунтівників. Так він і зробив: закинув бунтівників більше ніж на 2 тижні в погріб із зав'язаними назад руками, а, як випускав, то «бив немилосердно» (Лазаревський, 1896: 159), ще й на додачу – тих козаків, які поселилися сюди після надання цих земель Іллі Новицькому, Лисенко взагалі позбавив своїх земель. Уже у поданій за 1761-й рік скарзі гетьману брат Федора Осип Лисенко писав, що кліщинські козаки розділили між собою поле, яке належало його батькові, підселилися на його землі, вийшли з його підданства, ще й прийняті були безпідставно в козаки, тому він просив розібратися. Рішення було таке – від лубенської канцелярії направити двох старшин і розібратися, а у випадку виявлення порушень – задовольнити прохання Лисенка. Без сумніву, така увага до скарги була спричинена тим, що в канцелярії в цей час засідав Василь Туманський, а він був одружений на дочці батька Осипа Лисенка Федора і мав частину земель в Кліщинцях, себто був зацікавленим. Уже у 1762-му році він власне замінив генерального писаря і отримав більшу владу.

Для розслідування скарги були призначені горошинський сотник Сахновський і отаман Личенко. У 1761-му році Герасим Завадський (повірений Осипа Лисенка) направив Сахновському список, у якому містився 91 козак, який не зміг пояснити свого походження і ніби захопив землі Лисенка (Лазаревський, 1896: 161). В даній справі виявилось, що вільних земель у Кліщинцях було багато, і їх займати могли всі просто заорюючи собі частину, але Лисенко вважав, що це його привілеція як власника, а не козаків. В суді по цій справі Лисенко мав перевагу, справа в тому, що лубенський полковник і писар Туманський активно допомагали в слідстві його родині: свого депутата кліщинівчани направити не могли, повіреного в них не було, все записував з їх слів місцевий дячок.

Справа закінчилась тим, що повірений Осипа Лисенка Герасим Завадський виступав і тим, хто остаточно «негласно» виносив вироки селянам, більше того – Лисенки спеціально чекали кінця ревізії російської імперії 1763–64-го року, щоб винести своє рішення через два роки після початку слідства і явочним порядком просто віднести жителів лисенкових і туманівських земель до їх підданих, без явних на те підстав, а, так як особисто рішення нікому оголошено не було, то і апеляцію вчасно подати вони не могли. Очевидним було і те на чію користь розподілялись землі у Кліщинцях.

Даний довгий вступ із заплутаною юридичною тяганиною був призначений для того, щоб підвести до причин повстання кліщинівчан: не задоволені свавіллям і змовою влади, записом їх до селян із козаків, перетворенням їх у підданих, відібранням у них майна та земель (відібрано майже тисячу голів худоби (Гриценко, 2018), вони почали подавати скарги до полкової канцелярії, які не були задоволені, а єдиною відповіддю було посилення репресивних заходів щодо них. Наприклад, після однієї з скарг, довірена людина Туманського Влась Чорний із мужиками просто напав на місцевого жителя Леська Головка, побив і понівечив його, погрожуючи, що зробить так із іншими, якщо будуть говорити про своє козацтво і розорення своїх земель (Лазаревський, 1896: 167).

Втім деякі скарги мали частковий успіх: генеральний суд визнав вирок Сахновського безпідставним і таким, що порушував ревізію 1723-го року, тому постановив у 1765-му році його скасувати, але тільки щодо 5-ти людей, які подали скарги (Лазаревський, 1896: 173). Це дало місцевим жителям надію на задоволення своїх вимог і привід не коритися владі, тим більше насправді рішення більшості владних органів були дивними і нелогічними, адже передбачали для частини

козаків задоволення їх прохань, для частини покарання, для інших – примус до виконання вимог власників. Тому поки жителі не поспішали виконувати свої повинності і чекали рішення суду.

Малоросійська колегія ж наказувала всім козакам, до остаточного рішення суду, бути у підданстві Лисенків і Туманського, а паралельно почала впродовжувати репресивні заходи, а саме – прислала сотенного компанійського писаря Ємчевського, який покарав найбільш активних бунтівників киями і затримав, щоб вони слухалися надалі, але цього разу це не допомогло і кліщинівчани показали зуби: 40 п'яних козаків, за словами Ємчевського, прийшли до його житла в Кліщинцях з киями і дрючками і почали погрожувати, що поб'ють його і відіб'ють забраних під «караул» козаків, але на цей раз в справу втрутився Жовнинський сотник Булюбаш, який своїми козаками придушив бунтівників (Лазаревський, 1896: 174). Даний випадок цікавий і показує перший відкритий виступ кліщинівчан проти влади. Поки ж вони були тимчасово придушені, і 2 роки залишалися у підданстві власників села.

З часом козаки зрозуміли, що їм треба єднатися, для задоволення своїх вимог, адже так справа вирішиться не на їх користь, тому навесні 1767-го, з початком польових робіт, вони зібралися разом в невеликий загін і почали опонувати владі. Про це свідчить вже скарга від 1767-го року від Туманського про те, що бунтівники, підговоривши його підданих і зібравши до ста чоловік, напали на дім Туманського: поламали огорожу саду, засипали рів, розорили сам сад, поламавши фруктові дерева і запусивши туди скот, наприкінці ж пригрозили, що якщо хтось прийде вимагати їх повинності – того уб'ють (Лазаревський, 1896: 175). Це вже походить на зачатки повстання, хоча спочатку, як бачимо, селяни не вбивали людей, а шкодили майно, що показує поки їх оборонну вичікувальну позицію. Ті приписані Сахновським до підданства козаки, які чекали остаточного рішення суду, очевидно і були основними підбурювачами до заворушень, адже їх влада рішення суду не чекала, а діяла вже.

Пізніше колегія розпорядилася Лубенському полку придушити заворушення, після чого в тому ж році в Кліщинці був надісланий загін на чолі із генеральним полковим хорунжим Михайлом Булюбашем. Кліщинівчани уже були краще організовані, вони відповіли Булюбашу, що напали на Ємчевського, щоб відбити затриманих козаків, а знищили сад, бо під його територію було віддано частину спільної землі, а коли Булюбаш почав виконувати покарання, то вони організувались у загін із 200

озброєних чоловік і погрожували опором. Ні вмовляння, ні погрози не допомогли Булюбашу, кліщинівчани були готові всі відправитися до Сибіру, але не коритися. Уникаючи кровопролиття, Булюбаш відступив (Лазаревський, 1896: 176).

Наступними надіслали прем'єр-майора Беклера, а з ним 200 козаків із сусідніх сотень на чолі із командиром Бутовським. В кінці серпня Беклер доповів, що не мав успіху у своїй задачі, оскільки, після його прибуття, козаки йому відповіли, що те розорення вони вчинили, щоб не було над ними володаря, а всі вони були козаками. Хоча мала місія і частковий успіх – оманом вдалося затримати двох зачинщиків-командирів Афанасія Ворону і Григорія Билима.

Зі свідчень Беклера, зустрічаємо унікальний приклад самоорганізації козаків: вони не ночували вдома, постійно караулили із зарядженими рушницями, щоб не підпустити супротивника, а, коли бачили такого, то затримували і били (Лазаревський, 1896: 176–177). Даний епізод показав владі, що це не просто локальне повстання, а заворушення цілого села, яке організувалося у міні-військо зі зброєю, ватажками і укріпленнями. Взяти їх безкровно було проблемою, яку ще вартувало вирішити.

Румянцев дивувався, як козаки «нашлись дерзостними казати знаки безумного воспротевлення» (Лазаревський, 1896: 177), він відразу відправив до них посланців з вимогами отримати від них пояснення своїх дій, а інакше Рязьський полк їх просто затримає і придушить. Не розумів царський чиновник одного – що козацькі споконвічні права для українців – це найвища цінність, і позбавлення їх – то найвища образа, адже їх позбавили свободи, їхнього споконвічного козацького статусу, який виборювали їхні предки. В цьому ж руслі була і їх відповідь «мы – всі козаки, а между нами подданных не иміється...» (Лазаревський, 1896: 178).

До певного часу, напевно щоб не збурювати суспільство, Малоросійська колегія взяла паузу у активних діях і почала допитувати повстанців: чому вони повстали, для чого знищили сад тощо, – відповідь була очевидна – тому що Туманський і Лисенки виписали їх із козаків у 1763-му, перевели у своє підданство і забрали маєтності, потім, після рішення суду на їх користь у 1765-му, вони перестали виконувати повинності, поки Ємчевський знову не примусив їх до підданства і змусив виконувати повинності аж до 9-го травня 1767-го, а після того вони знову відмовилися від підданства і повстали. Допитані 22 особи говорили, що не можуть перейти у підпорядкування

володарів, тому підписали зобов'язання явитися 1-го грудня 1767 року у Глухів для вислуховування графської резолюції (Лазаревський, 1896: 180). Це вони і виконали, але там їх змусили знову підписатися, що вони прийдуть уже 20-го січня 1768-го року до колегії по справі доносу Туманського і Лисенка у справі «гвалтів» на їх території (Лазаревський, 1896: 181). Проте цього разу вони не явилися на слідство, очевидно остерігаючись, що справа буде розслідувана не на їх користь, через вплив Туманського.

Варто зазначити, що дана ситуація яскраво демонструє нам, що судочинство в Україні 2-ї половини 18-го століття проводилось упереджено, на користь старшини, в той же час на нього сильно впливали царські чиновники (особливо це посилювалось із впровадженням 2-ї Малоросійської колегії), які не розуміли обстановку на місцях і приймали рішення самовільно. Через це, в даний перехідний період (гетьмана тільки прибрали у 1764-му, Малоросійська колегія ще не затвердилась), відбувалися часті випадки неузгодженості дій окремих органів (що дивно, для уніфікованої російської імперії): одні приймали рішення на користь позивачів (суд), інші – відповідачів (колегія); окремі сотники боялися брати на себе відповідальність за придушення заворушень, бо опасалися покарань від влади за зловживання і кровопролиття. Також ситуація показує, що сімейні зв'язки, володіння землею і старшинський статус сильно допомагали здобути успіхи по справі, виражалось це в тому, що старшина впливала на слідство, порушувала принцип розподілу влади і прозорості слідства, чим розбурхувала населення. Її представники об'єднувалися у закриту касту, до якої не допускали інших, і просували свої майнові, фінансові і управлінські інтереси, населення ж теж консолідувалось у окрему групу, розуміючи спільність проблем і цілей.

Вже весною кліщинівчани знову не хотіли виконувати повинності для Туманського і Лисенків, перший, в свою чергу, знову подав скаргу 14-го травня 1768-го про те, що козаки з місцевим отаманом взагалі відмовилися його пускати до своїх земель і заволоділи ними самі (Лазаревський, 1896: 181–182), тому влада вирішила нарешті діяти більш рішуче і направити на їх придушення полковника Івана Кулябка.

Зараз варто зробити відступ і окреслити біографію Лубенського полковника, про якого йде мова, щоб краще розуміти подальші події. Полковник Іван Кулябка (?–1773) – визначний діяч Гетьманщини, виходець із старовинного козацького роду орендарів, торговців тютюном і горіл-

кою. Вдалі сімейні зв'язки допомогли отримати Івану гарну освіту і взяти шлюб із представницею роду Апостолів, а брат-петербурзький архієпископ Сильвестр замовив слово перед правителями, щоб його призначили Лубенським полковником, яким він залишався майже до кінця свого життя (1757–1770). Ще до займання посади, він відзначився численними зловживаннями, оскільки використовував своє становище, для експлуатації своїх селян і здобуття нових маєтностей. Причиною цьому була наявність у нього більше 12-ти дітей, за навчання і життя яких треба платити, тому він просив у гетьмана Розумовського надати йому нові села «на кормленіє» (Лазаревський, 1896: 67), а, якщо селяни противились його владі і відбиранню у них земель (сінокосів, озер, ґрунтів тощо), то погрожував братом-архієпископом, який за нього мав заступитися (Лазаревський, 1896: 105–106). На уряді полковника він діяв так само, просто у більшому масштабі.

Проте варто зазначити, що така зухвала поведінка Кулябки була зумовлена не тільки його зв'язками, він також був доволі розумним управлінцем і гарним спеціалістом. Виразалося це у вдалій освітній реформі, яку він провів у Лубенському полку (1758–1760): організував навчання козацьких грамоті (на церковних книгах), співу в хорі, військовій справі (на дерев'яних мечях). Головною метою реформи була підготовка кваліфікованих кадрів, для управління полком. Реформа була настільки успішною, що гетьман радив і іншим полкам брати з нього приклад (Маслійчук, 2016: 28–29). Розбирався Кулябка і у садівництві, гетьман Кирило Розумовський особисто його попросив облаштувати йому сад у садибі в Яготині, з чим він вдало впорався: радив Розумовському які дерева садити, як доглядати за ними, відсилав йому тематичні книги, запуслав кроликів, прикрашав сад, будував плотину (Лазаревський, 1896: 71–73). Дані таланти допомогли Кулябці здобути гарні відносини із гетьманом Кирилом Розумовським, генеральним писарем Туманським, через якого він передавав гетьману звіти щодо облаштування саду, та іншими представниками еліти. В той же час, через Кулябкові зловживання владою, він здобув нелюбов і зневагу полчан, яких він не бачив як людей свого кола і рівних собі. Варто також зазначити, що Кулябка мав доволі поганий характер, сучасники називали його «вертопрахом» і «вертогоном» (Лазаревський, 1896: 68), що означало легковажність і непостійність, це заважало його особистому життю і управлінню, яке поширювалось в тому числі і на військову сферу. Це зіграє

роль пізніше в придушенні ним Кліщинського повстання, до якого ми зараз повернемося.

Тож справа повстання набирала небезпечних обертів, тому до діла тепер був залучений не просто якийсь сотник чи хорунжий, а сам Лубенський полковник Іван Кулябка, загаданий раніше. В рапорті за 26-те серпня 1768-го року Румянцев писав про причини його відправки так: *«А в оной по разсмотрѣнію того поелику нашлось, что как козаки, так и мужики вообщее дѣлали наглости против владѣльцов, то и препоручено было данным указом полковнику лубенскому Кулябкѣ, чтобы он, съехав с командою в то с. Клищинцы, первых зачинщиков на возмущеніе и неповинующихся власти, над ними предержащей, наказал, и примером их обратил бы прочих к послушанію»* (Селянский рух, 1978: 131). Проте, як ми бачимо за ранішими епізодами, Кулябка не мав особливого впливу і авторитету в полку, адже і сам був помічений за зловживаннями, мав гарні стосунки з владою і писарем Туманським.

Кулябка, виконуючи наказ, влітку 1768-го поїхав у Кліщинці, взявши для надійності з собою 300 козаків, але жителі просто не пустили його в село, окопалися, позаставляли возами, понасипали на них землю (можливо йдеться про мішки з землею) і організувалися у загін із більше ніж 300 козаків із списами, киями і косами. Полковник рапортував, що запропонував їм хоча б вислухати указ колегії, але ті відповіли, щоб надіслав їм указ письмовий і, що «указів колегії, сенату і графського ордеру – слухати не будуть, і себе взяти, без кровопролиття, не допустять» (Лазаревський, 1896: 182). Як бачимо, полковника сприймали тільки як ланку, яка передає накази козакам, а не як самостійну фігуру, а колегію бачили як щось далеке і чуже.

Далі Кулябка направив до козаків, для їх заспокоєння, священника, але ті теж не піддалися і сказали, щоб він прийшов до них з євангелієм і висповідав їх, але вони гармат і стрілянини не бояться, а бажають померти на своїй землі, і *«нехай та скурва старшина, полковник і сотник Булюбаши, та в тому числі і Іосиф Лисенко, наперед перед командою йдуть до нас, бо нам же того і хочеться, так як здорові додому вже не зможуть піти, – всмерть поб'ємо»* (Лазаревський, 1896: 182).

Тоді полковник направив до селян сотника Булюбаша і Малкієвського, щоб вони «заяняли квартирами» двори 43-х бунтівних козаків і 12-ти селян (яких насправді очевидно було більше), але і тут отримали збройний опір і, як писав потім у рапорті Румянцев, натякаючи на обценну лексику: *«Отказались, отвѣтствуя на увѣщанія полковничьей касательно до прави-*

тельств толь неистовыми словами, что оных изобразить здесь несовмѣстно» (Селянський рух, 1978: 131). Як тільки сотники стали розставляти команду по дворам тих, хто відмовився від підданства, то бунтівники в числі більше 200 чоловік напали на них, стали бити без пощади, рушниці і списи повідбирали, і, рапортували сотники, що якби вони чинили хоч найменшу відсіч, то відбулось би кровопролиття і вбивство, тому вони і відійшли. Тим більше наказу вступати в бій не було (Лазаревський, 1896: 182–183).

Всі методи вмовлянь пробував Кулябка: і церкву, і переконання авторитетом, і військовий тиск – але нічого не вдавалося, про що він і рапортував владі за 4 липня 1768-го року. В цьому ж рапорті, ніби в своє виправдання, додавав, що селяни, маючи при собі дві куфи горілки вибігають зі свого укріпленого городка з різною зброєю і погрожують йому, тому він взяв з собою, для надійності і залякування бунтівників, дві полкові гармати, але повстанці хвалилися, що відіб'ють їх і його зі старшиною, а також їх військову команду переколять і перерубають. Тут же він додає, що більше не знаходить методів для покарання бунтівників, інакше як гранатами, яких у лубенської артилерії немає. Він пропонує вигнати їх із укріплення, а потім їх виловити і «перев'язати» (Лазаревський, 1896: 183). Слід думати, що, під час цього епізоду, повстанці захопили також 2 гармати, про що писав Румянцев у рапорті за 26 серпня 1768-го року (Селянський рух, 1978: 131). Це вже показувало повний відчай полковника, який чи ухиляючись від виконання немилого йому завдання, чи побоюючись невдачі своїх дій, покладався на допомогу влади.

Але це була версія подій полковника Кулябки, кліщинівчани ж мали своє бачення ситуації, яке описали у скарзі за лютий 1769-го, виглядало це так: приїхав до них полковник Кулябка із чотирма сотниками і сотенними старшинами, немалим числом рядових козаків, зі зброєю, в яку входили 4 гармати, і сказав жителям Кліщинців покинути козацю службу і залишитися у підданстві Туманського і Лисенка. Потім стояв він у Кліщинцях 2 тижні, в цей час кожен день стріляв із гармат і метав гранати (Кулябка казав, що їх не мав, може закінчилися?), щоб залякати населення, через це багато жінок *«пришли в безуміє и болезнь»* (Селянський рух, 1978: 137). Після цих двох тижнів він все ще примушував до покори селян і завів з обох сторін села козаків, поставив на вулицях по дві гармати і наказав «вбити» всіх до смерті, козаки ж Кулябки не хотіли цього робити, не знаючи вини селян, тому просили його прояснити

ситуацію, але за це він наказав вибити двох козаків нещадно. Пізніше Кулябка виліз з Лисенком на дзвіницю церкви і дав наказ кинути гранати на хормону будівлю, щоб запалити село, але йому це не вдалося, тоді він дав сигнал рушничним пострілом, після якого його піддані почали палити по населенню із гармат і іншої зброї, внаслідок чого вбили одного козака і трьох тяжко поранили. Бачачи таку несправедливість, селяни вимушені були відібрати в нього 2 гармати, а з ними порох, ядра, картеч, залізний дріб і дрібну козацьку зброю. Самі ж козаки Кулябки, теж бачачи несправедливість, добровільно відступилися від своєї зброї, за що той 60 із них з конвоєм відправив до глухівського острогу (в'язниці).

Після цього Кулябка стояв тут ще 7 тижнів, за які: взяв 10 козаків в полон і 2-х козачих жінок, забив їх в колодки, бив нещадно, посадив в острог, в якому померло 2 людини; забрав також всю рогату худобу, овець, коней; наказав вибити домашніх птиць і пасіки, пограбувати все майно, затоптати худобою хліб на полі, відібрати заготовлене зерно. Після цього Кулябка поїхав. В результаті чоловіки з жінками і дітьми залишилися без харчів.

Через тиждень, після від'їзду Кулябки, прибув до Кліщинців прапорщик Єлецького піхотного полку Марк Шульгін, який наказав віддати гармати і захоплені набої, що місцеві і зробили. Потім він розмістив тут 2 роти солдат, яких наказав кормити, а, коли дізнався про розорення селян, наказав силою забирати припаси (Селянський рух, 1978: 137–138).

Ось така була версія подій жителів Кліщинців. Звісно, так як маємо справу з упередженими джерелами, то істину встановити буде важко. З обох сторін присутня демонізація і перебільшення. Є сенс брати до уваги показання потерпілої сторони, адже їх банально більше, проте очевидно Румянцев довіряв більше саме старшині, що бачимо з його рапортів.

Румянцев, слід гадати, вже після цього інциденту, зрозумів, що сподіватися на Кулябку немає сенсу, тому він натякає у своєму йому наказі за листопад 1768-го року про небажаність поразки, яка тільки надихне противника: *«Но как примѣръ прежній вводит меня в предосторожность, что вы и когда своею командою взять противников не возмозжете, подаете тѣм им ободреніе, или и к далішему сопротивленію отвагу»* (Селянський рух, 1978: 133), – і направляє на придушення Лютенського сотника з його військом, наказавши йому взяти у Кулябки ще 100 чоловік. Але як тільки Кулябка це зробив, то із тих козаків, що залишилися у Кулябки, 77 «обурившись і не слу-

хаючи наказів», запрягли вози і від'їхали додому самовільно. Кулябка тепер опасався за свою безпеку, оскільки він знаходився у селі поряд (Галицькому) з малим числом козаків, яке було через річку від Кліщинців, і місцеві козаки хвалилися, що переправляться через річку до нього і нічого більше йому буде очікувати, окрім смерті. До того ж, рапортує Кулябка, багато його козаків, таємно від нього, ходять до бунтівників і п'янують з ними (Лазаревський, 1896: 183–184). Після такого доволі боягузливого звернення, Кулябку відпустили із Кліщинців в Лубни, для пошуку 77-ми козаків, які втекли. Осінню того ж року 70 козаків були спіймані і відправлені до Глухова, для городової роботи, але, коли в острозі закінчилися гроші на їх корм, то вони були відпущені Румянцевим (Лазаревський, 1896: 184).

Ось так і закінчилось придушення повстання Іваном Кулябкою. Уже з наведених даних можна зробити висновок, що він був доволі боягузливою людиною, не мав авторитету серед війська, не знався на військовій справі і хитростях. Доказом чому є те, що його не поважали ні кліщинські козаки, які погрожували його вбити, ні власні, які тікали з його команди, браталися із повсталими. Це показує той розрив, якого досягла старшина зі своїм населенням, а також той рівень ненависті, який був до неї.

Уже через 2 роки Івана Кулябку зняли з посади полковника і поставили замість нього військового Степана Максимовича. Не виключено, що на це рішення вплинуло невдале придушення повстання Кулябкою, адже він займав свою посаду 23 роки, але тут його неочікувано відставили, можливо вплинув на це і його вік, адже він помер уже в 1773-му, проте очевидним було і те, що владі не потрібні більше були виключно полковники-адміністратори, їй потрібно було мати на цій посаді військового, який вмів би вести бойові дії. Це було цілком у руслі державної політики Катерини по ліквідації полків як військово-адміністративних одиниць і перетворенню їх виключно у військові, що і сталося у 1781-му році. Замість полків російська імперія створила 3 намісництва: Київське, Новгород-Сіверське і Чернігівське, а їх війська розподілили між сімома легко-кінними полками, один з яких Лубенський у 1784-му році нараховував всього 1880 козаків (Ведомость сколко, 1784). Це був кінець Лубен як великого козацького полкового центру і полковника як потужної управлінської фігури.

Що стосується долі повстання, то кліщинівчани зрозуміли своє тяжке становище, тому 9 чоловік підкорилися Лютенському сотнику і

відправились відбувати покарання у Глухів на городових роботах. Їх судили тепер не тільки за шкоду володінням Туманського і Лисенків, а тепер і за напад на команду полковника Кулябки. Інша ж частина кліщинівчан направила свого отамана Трофима Билима до Петербургу, для скарги імператриці, проте він був затриманий, відправлений у острог у Глухові до попередніх 9-ти людей (Лазаревський, 1896: 184–185).

Уже наприкінці 1769-го генеральний суд виніс своє рішення щодо Кліщинської справи: 5 головних підбурювачів-козаків мали стратити, інших – вигнати із держави. Пізніше колегія переглянула справу: смертну кару замінила вічним засланням в Нерчинськ, а 120 козаків – постановляла перевести до мужиків і віддати в острог на городову роботу на 2 роки, а потім публічно покарати їх в Кліщинцях батогами і зачислити до коронних володінь з рівними іншим повинностями і податками, інших же 185 підданих Туманського і Лисенків (за ревізією 1764-го), які записали себе козаками і повстали – бити батогами і повернути до повинностей і служби господарям (Лазаревський, 1896: 185–186).

Проте винести вирок це одне, а виконати інше, адже кліщинівчани продовжували невиконувати повинності і тримати озброєний табір, тому влада наказала бунчуковому товаришу Требинському у 1770-му році на чолі із 100 козаками Іркліївської і Канівської сотень їхати в Кліщинці і виконувати рішення суду. Бунчуковий товариш направився в серпні до села, вступив у бій із озброєним населенням, і вибив їх з укріплень, змусивши відійти до селітряного майдану, який був обставлений бочками і возами з землею (оборонців було 200 чоловік). Тому Требинський попросив підмогу ще 50 чоловік і почав облогу. Уже 21-го вересня, отримавши підмогу, він почав штурм. Оборона у кліщинівчан була міцною: окопаний ровом табір по сажню вглиб і в ширину, поряд з валом вище людського зросту, – але Требинський оточив бунтівників, почав бій, і підпалив поряд із табором хату, яку закидав соломною. Завдяки вдалому вітру, вогонь розповсюдився на табір і витіснив бунтівників із майдану. Проте бунтівники не розгубилися – ватажок Прокоп Билим взяв з собою 10 чоловік і почав прикривати відхід бунтівників, йому навіть вдалося збити з ніг самого Требинського і поранити. Проте інші війська бунчукового заволоділи укріпленням бунтівників і заарештували їх. Виявилось, що бунтувало 176 чоловік, із них 53 захоплено в полон, 7 вбито, взято ватажка Билима, інші повстанці втекли, а ватажки Дмитро Режепа, Афанасій Ворона від'їхали раніше в Петербург

зі скаргою (Лазаревський, 1896: 187–189). Проте вже в листопаді 1770-го в Петербурзі Ворона був затриманий (Селянський рух, 1978: 149).

Це вже була друга справа, після кулябкової, про непослух селян, Требинський був відповідальним за вилов бунтівників, які залишилися, який тривав ще десь пів року (до середини 1771-го) і був не зовсім успішним: селяни йшли додому самі, а козаків довго шукали і ловили. Хоча весь державний ресурс допомагав йому в пошуку: по всім полковим канцеляріям були розіслані укази, щоб ніхто втікачів в себе не утримував (Селянський рух, 1978: 154). Вже до середини 1771-го року до Лубен відправили ще 32 козака на городові роботи і для покарання батогом, а, також ще 60 селян було покарано батогом і повернуто «власникам». Пізніше Лубенська канцелярія доносила, що прийнято в «коронне відомство» 31-го козака, а втекло і померло 29 (Лазаревський, 1896: 189–190). Требинський ще довго шукав козаків, які не були включені в ревізію 1764-го року, остаточно не відомо скільки з них повернулися до власників.

Уже у 1774-му році колегія постановила: відправити нових схоплених бунтівників-козаків в трирічне заслання до Таганрогу на громадські роботи, після заслання вони ж мали бути переведені до «коронних підданих» – таких було 7 людей (засудили 4-х, а пізніше помали ще 3-х), проте пізніше їх покарання замінили на заслання до Лубен на городові роботи (себто повторили покарання «старих» бунтівників). Так і закінчилось повстання.

Висновки. Підсумовуючи історію Кліщинського повстання, варто зазначити, що великий вплив на його початок склав контекст епохи: ліквідація Гетьманщини, посилення тиску на козацьке населення і поступове переведення їх в стан селян, розвиток Коліївщини, яка мала вплив і на Лівий берег.

Якщо ж говорити про конкретний випадок Кліщинців, то повстання почалось із зайняттям родиною Лисенків і пізніше Туманських земель у селі Кліщинці. Нові господарі почали переводити козаків із їхнього стану до селян, відбирати їх майно і землі, а також примушувати до нових повинностей, використовуючи адміністративний ресурс (посаду писаря, зв'язки з полковником і членами колегії). Жителі Кліщинців почали подавати скарги на власників, саботувати виконання робіт, об'єднуватися у озброєні загони і чинити опір. У відповідь влада направила на їх придушення місцевих сотників, хорунжих і навіть самого полковника. Особливо виділився у придушенні полковник Іван Кулябка, який, попри високу посаду, не мав абсолютно ніякого авторитету серед міс-

цевого населення, не міг контролювати власне військо, тому втратив 2 полкові гармати (хоча сам він про це не повідомляв, але в справі сенату 1769-го року є згадка, що повстанці «пушки отымли» (Лазаревський, 1896: 185), а також рушниці, загубив 77 чоловік втікачами, і ганебно був відсторонений від придушення повстання.

Проте все ж хитрістю і грубою силою владі вдалося придушити повстання і покарати бунтівників. Придушення мало такі результати:

1) за 1667-й рік: затримано 2-х ватажків Григорія Билима і Афанасія Ворону (перший помер у в'язниці (Лазаревський, 1896: 191), а другий утік);

2) за 1769-й рік постановлено покарати: 5 ватажків повстання – засланням до Нерчинська, 120 козаків – дворічною городовою роботою, після того публічним побиттям батогами у Кліщинцях і переведенням у стан мужиків, підпорядкованих коронному відомству, 185 підданих – побиттям батогами;

3) за 1770-й рік, внаслідок битви в Кліщинцях, із 176-ти бунтівників: взято в полон 1 ватажка (Прокопа Билима), а також ще 52 бунтівника, 7 вбито (нейтралізовано разом 60 людей), 116 же втекло. Цього ж року в Петербурзі затримано ватажка Афанасія Ворону.

4) за 1771-й рік постановлено: 32 впійманих козака – після побиття батогами, відправити на городові роботи в Лубни, а 60 селян – покарати батогом і віддати власникам. Із них полкова лубенська канцелярія прийняла 31-го козака в «коронне відомство», а втекло і померло 29 (не відомо, чи ці дані стосуються саме вищезгаданих козаків, чи повстанців загалом).

5) за 1774-й рік постановлено: 7 козаків – відправити на городові роботи і тюремне ув'язнення до Лубен.

Окремо щодо ватажків. Основних було 5: Сергій Ворона, Афанасій Ворона, Дмитро Режепа, Прокоп Билим, Трофим Билим. Із 5-ти покарання понесли, слід гадати, двоє, а саме Прокоп Билим (впійманий у 1770-му) і Афанасій Ворона (затриманий в Петербурзі літом 1770-го і присланий в Глухів), інші ж десь зникли (переважно втекли), відомо тільки, що Трофим Билим у 1669-му році відправився до царіці зі скаргою, за що його затримали, але скаргу прийняли і за нею скасували громадянський позов Туманського і Лисенка на 5563 рубля про те, що вони не володіли своїми землями із 1765-го року (Лазаревський, 1896: 185–186), це було успіхом. Сам же Трофим утік, і подальша його доля невідома. Так само не можна певно сказати про покарання козаків

та селян, адже постановити вирок одне, а зловити і покарати – зовсім інше: когось загубили, про когось забули, хтось утік тощо – саме тому для підведення підсумків був обраний формат із аналізом кожного окремого року.

Повертаючись до Івана Кулябки, варто також відзначити, що безперечно на неуспіх в придушенні ним повстання вплинули його негативні якості: погана військова організованість і обізнаність, «вертопрахство» і «вертогонство». Через це влада відсторонила його від придушення повстання, а потім відставила із уряду. Проте варто відзначити, що головною причиною нелюбові до нього і його поразки було його погане ставлення до селян, бажання їх утискати, змова зі старшиною (Розумовським, Туманським, Лисенками) і царськими чиновниками (Румянцевим), через яку він абсолютно нічого не робив для задоволення прохань селян. Саме через це він мав низький авторитет серед полчан. До того ж спірними є його рапорти, які він надавав владі щодо своєї виправки в Кліщинці, оскільки порівняння їх із скаргою від кліщинівчан дає нам можливість постановити, що його версія подій різко відрізнялася від селянської, адже він очевидно замовчує багато моментів, виставляє себе жертвою і намагається виправдати себе перед владою. Це характеризує його як нечесну людину.

Варто відзначити також неймовірний рівень самоорганізації жителів села Кліщинці, які, в кращих козацьких традиціях, швидко обрали собі отаманів, організували патрулювання, укріплений табір із возів на майдані, систему оборони (рови і вали), знайшли і захопили зброю. Це демонструє нам унікальну спадковість укра-

їнських козацьких бойових традицій і здатність виходити із найтяжчих умов, проти переважаючого противника. Напрошується порівняння із Майданом 2014-го року, коли українці організували собі укріплений табір, систему управління і постачання, озброєні підручними засобами заgonи і, не маючи фактично достатньо зброї, виграли у протистоянні озброєним загонам влади.

В той же час, дане повстання демонструє, як нащадки «поганців» – корумпованих чиновників, які утискали селян і жорстоко їх придушували (Федір Лисенко з дітьми, Василь Григорович Туманський, Іван Кулябка) – все одно стали на шлях служіння Україні, творення її національно-культурної спадщини: Микола Лисенко – відомий український композитор; Олександр Туманський – сходовознавець; Василь Іванович Розсудов-Кулябко – театральний актор героїчного плану, актор у трупі Михайла Старицького, у Кропивницького, у товаристві братів Тобілевичів; Михайло Старицький – український письменник, театральний і культурний діяч, який народився у Кліщинцях і які з любов'ю згадував у своїх спогадах (Старицький, 1906: 60–80), і мати якого походила із роду Лисенків. Так само і нащадки «хороших хлопців» у повстанні – Максима Огієнка, який за часів Коліївщини (1768) був одним із другорядних ватажків Кліщинського повстання (Черкаська, 2018) – стали творцями нової української культури: Іван Огієнко – український науковець, церковний діяч, мовознавець, педагог, автор перекладу Біблії українською мовою, Лілія Олександрівна Огієнко-Олів'є – український та французький кінорежисер, сценарист і актриса. Це показує цілісність української нації і високу якість нащадків її еліти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1784 год. Список состоящих на военной службе. *Сайт департаменту генеалогії Харківського приватного музею міської садиби «Откуда родом»*. URL: <http://www.otkudarodom.ua/ru/1784-god-spisok-sostoyashchih-na-voennoy-sluzhbe-1> (дата звернення: 15.11.2023).
- Лазаревський О. М. Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII и XVIII вв. *Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. Университетская Типография* : зб. наук. пр. Київ. 1896. Книга 11, відділ 2. С. 34–203.
- Маслійчук В. Л. Секуляризація та освітні проекти за гетьманування Кирила Розумовського (1750–1764 РР.). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2016. Вип. 22. С. 24–31.
- Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Типография Т-ва Г. Л. Фронцкевича и К: монографія. Київ, 1912. Т. 3. С. 128-129;
- Селянський рух на Україні. Середина XVIII – перша чверть XIX ст. Збірник документів і матеріалів / ред. М. Н. Лещенко. Київ : Наук. думка, 1978. 536 с.
- Старицький М. Зо мли минулого. Уривки спогадів. Київ: журнал «Нова громада». 1906. № 8. С. 60–80.
- Степанков В. С. Кліщинське повстання та самоврядування 1767–1770. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2007. Т. 4 : С. 354.
- Черкаська Г. Іван Огієнко. *UA History*. 2018 URL: https://uahistory.com/topics/famous_people/10049 (дата звернення: 15.11.2023).
- Гриценко О. Таємниця Казенної гори. *Уют*. 2018. 5 лип. URL: <https://www.uuyt.in.ua/tayemnicya-kazennoi-gori/> (дата звернення: 15.11.2023).

REFERENCES

1. 1784 hod. Spysok sostoiashchykh na voennoi sluzhbe. [1784 List of those in military service] Sait departamentu henealohii Kharkivskoho pryvatnoho muzeiu miskoi sadyby "Otkuda rodom". – Site of the Department of Genealogy of the Kharkiv Private Museum of the City Manor "Otkuda rodom" URL: <http://www.otkudarodom.ua/ru/1784-god-spisok-sostoyashchih-na-voennoy-sluzhbe-1> (accessed 15.11.2023) [in Russian]
2. Hrytsenko O. (2018) Taiemnytsia Kazennoi hory. [The Mystery of Kazenna Hora] «Uiut» URL: <https://www.uyut.in.ua/tayemnicya-kazennoi-gori/> (accessed 15.11.2023). [in Ukrainian]
3. Lazarevsky O.M. (1896) Istoricheskie ocherki Poltavskoj Lubenshiny XVII i XVIII vv. [Historical sketches of Poltava Lubenshyna of the XVII and XVIII centuries] Chteniya v istoricheskom obshestve Nestora Letopisca Unyversytetskaia Typohrafiya: zb. nauk. pr. – Readings at the Historical Society of Nestor the Chronicler. University Printing House: coll. of science papers, 11, 2. 34-203 [in Russian]
4. Masliichuk V. L. (2016) Sekuliaryzatsiia ta osvithni proekty za hetmanuvannia Kyryla Rozumovskoho (1750–1764 RR.) [Secularization and Educational Projects in the Hetmanate of Kyrylo Razumovsky (1750-1764).] VISNYK Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Istoriiia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky. – BULLETIN of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History of Ukraine. Ukrainian studies: historical and philosophical sciences, 22. 24–31. [in Ukrainian]
5. Modzalevskij V. L. (1912) Malorossijskij rodoslovnik [The Little Russian Genealogist] Typohrafiya T-va H. L. Frontskevycha y K: monohrafiia. – Typography of the society of H. L. Frontskevich and K: monograph, 3. 128-129 [in Russian]
6. M. N. Leshchenko (editor) (1978) Selianskyi rukh na Ukraini. Seredyna XVIII – persha chvert XIX st. Zbirnyk dokumentiv i materialiv [Peasant movement in Ukraine. The middle of XVII – the first quarter of the nineteenth century. Collection of Documents and Materials] Naukova dumka – Scientific thought. 536 p. [in Ukrainian]
7. Starytskyi M. (1906) Zo mly mynuloho. Uryvky spohadiv. [From the mills of the past. Excerpts of memoirs] Zhurnal "Nova hromada" – Magazine "Nova hromada», 8. 60–80. [in Ukrainian]
8. Stepankov V. S. (2007) Klishchynske povstannia ta samovriaduvannia 1767–1770 [Klishchyn uprising and Self-Government 1767-1770] Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. – Encyclopedia of the history of Ukraine: in 10 volumes / editor: V. A. Smolii (head) and others; Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 4. 354 [in Ukrainian]
9. Cherkaska H. (2018) Ivan Ohienko [Ivan Ohienko] UA History. URL: https://uahistory.com/topics/famous_people/10049 (accessed 15.11.2023). [in Ukrainian]